

Die Anfänge Der Islamischen Jurisprudenz (İslam Hukuku'nun Dayanakları)

Harald Motzki

Ihre Entwicklung in Mekka bis zur Mitte des 2. / 8. Jahrhunderts
Deutsche Morgenländische Gesellschaft, Franz Steiner,
Stuttgart: 1991, s. IX+291. ISBN 3-515-05433-2

Fikret Karapınar*

Son yıllarda pek çok Batılı İslam araştırmacısının yaptığı çalışmalar incelendiğinde onların İslam Hukuku ve Hadis alanında olduğu gibi diğer İslam bilimleri dallarında da ilk/erken dönem konular üzerinde yoğunlaştıkları dikkati çekmektedir. Bu araştırmacılar, erken dönem ile ilgili pek çok eser ve makale yayınlamış ve yayınlamaya da devam etmektedirler.

Batılı araştırma geleneği, İslam Hukuku'nun oluşum safhasına büyük bir önem atfederek onun ne zaman ve nasıl hayata geçirildiği sorusu ile ilgilenegelmiştir. Motzki'nin bu eseri de bu bağlamda bir araştırma olup 1988-89 yılında Hamburg Üniversitesi Oryantalizm Bölümü'ne Doçentlik çalışması olarak sunulmuş ve kabul edilmiştir.

Motzki'nin "İslam Hukuku'nun Dayanakları, 2. /8. Asrın Ortalarına Doğru Mekke'deki Gelişimi" adlı çalışması, giriş ile üç bölümden oluşmaktadır. Müellife göre, Mekke fıkıh ekolü Medine, Şam, Kufe veya Basra'da aynı örneği vermemiştir. Bu nedenle o, bu mektepleri tek bir ekolmüş gibi varsayarak genelleştirmenin yanlış olacağı kanısındadır.

Müellif, Kütüb-i Sitte Dönemi öncesi eserlerin ki buna Abdürrezzak'ın *Musannef'i* örnek olarak verilebilir, fakihlerin eğitim-öğretim metotları ve hadis kullanımlarının ipuçlarını veren pek çok metin ihtiva ettiğini bildirmektedir (s. V).

Yazar, bu kitabında, Batılı İslam araştırmacıları arasında Goldziher (ö. 1921) ve Schacht'ın (ö. 1969) yaygın olarak kabul görmüş, *İbn Cüreyc* (ö. 150/767) gibi ilk musanniflerin eserleri elde mevcut olmadığı için tasnif h. II. asırda başlamıştır. Fıkıh ekolleri, fıkhî görüşlerini otoriter bir kaynağa dayandırmaya çalışmışlardır. H. II. ve III. asır alimlerinin kendi görüşlerini Hz. Peygamberin sözleriymiş gibi yansıttıkları, İsnad sisteminin fıkhî ekolleri tarafından uydurulduğu gibi fikirlerinin geçersizliğini ortaya koymaya çalışmıştır. O, bunun için Abdürrezzak'ın

* Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. fkarapinar@selcuk.edu.tr

Musannef'inde geçen haberleri, hoca öğrenci ilişkisi bağlamında tahammül sığalarını ve metinleri de göz önünde bulundurarak irdelemiştir. Elde ettiği verilerden istatistikî sonuçlar çıkartarak bunları tabloştürmüştür. Onun bu eseri, gerek metot gerekse vardığı sonuçlar bakımından, kendinden iki yıl sonra benzer konuda yayınlanan Norman Calder'in *Studies in early Muslim jurisprudence* (Oxford, 1993) adlı çalışmasından farklıdır. John Burton'un *An Introduction to the Hadith* (Edinburgh University Press, 1994, s. I-XXVI+210) isimli kitabı ile ise büyük oranda örtüşmektedir.

Müellif, *Musannef*'in *nikâh ve talâk* bölümlerinde yer alan ravilerin dağılımını istatistiksel olarak ortaya koyduktan sonra onları yorumlarken aynı zamanda metinlerin kendisinden elde edilebilecek *sıhhat kriterlerinin* neler olabileceğini de araştırmaktadır. O, Schacht'ın *isnad* hakkındaki fikirlerinin aksine, senedlerde verilen bilgiler ile metinler içerisindeki verileri birleştirerek ve bu verileri de biyografik ve bibliyografik eserlerle de destekleyerek yeni bir yöntem denemeye çalışmıştır. Yazar, eseri incelerken temel olarak "Abdürrezzak'ın (ö. 211/827) *Musannef*'inden elde edilen eski kaynakların mahrecine dair verilerin güvenilirlikleri ya da tahrif edildikleri konusunda kriterler bulunabilir mi?" sorusuna cevap aramaktadır (s. 2-3).

Motzki, çalışmasına XIX. -XX. yüzyılda Batıda İslam Hukuku'nun dayanakları hakkında yapılan *eski ve yeni araştırmaların* değerlendirmesi ile başlamakta ve "Yeni Araştırmalar"ı ise Schacht ile başlatarak gerek onun gerekse takipçilerinin fikirlerinin kısa bir tahlilini yapmaktadır (s. 7-49). Böylece o, Kütüb-i Sitte Dönemi öncesine ait temel hadis kaynaklarının yayınlanmamış olması sebebiyle Goldziher, Schacht ve takipçilerinin vardığı sonuçların yanlışlığını ortaya koymaya çalışmıştır.

İkinci bölümde, İslam Hukuk Tarihi'nin dayanaklarının yeni kaynakları hakkında kısaca bilgi verdikten sonra, kendi fikrinin doğruluğunu kanıtlamak için iki sebeple Abdürrezzak'ın *Musannef*'ini tercih ettiğini ifade etmektedir: Birincisi, onun yeni elde edilmiş en eski *Musannef* çalışması olması; ikincisi ise, onun rivayet yapısının daha ilk bakışta İbn Ebi Şeybe'den (ö. 235/849) daha homojen yani merfu, mekuf ve maktu haber sayılarının birbirine yakın olması, bu yüzden de fazla karışık olmamasıdır (s. 50-53). Nitekim İbn Ebi Şeybe'nin *Musannef*'i incelendiğinde, ondaki mekuf ve maktu haber sayısının Abdürrezzak'tan daha fazla olduğu görülecektir. Ayrıca her iki kaynağın hadis/haber sayıları da Motzki'nin kanaatini açıkça ortaya koymaktadır.

Motzki, *Musannef*'in ilk baskısını tanıtarak yazma nüshaları hakkında bilgi verdikten sonra onun kaynaklarının istatistiksel dökümünü çıkarmış ve elde ettiği verileri tabloya dönüştürmüştür. Musannif ve eserini biyografi kaynaklarından inceledikten sonra, eserin h. II. yy'ın ilk yarısı İslam Hukuk Tarihi'nin kaynağı olması bakımından önemini de ortaya koymaya çalışmıştır (s. 53-67).

Musannef'in tetkiki esnasında, onun içerdiği bölümlerdeki rivayetlerin öncelikle Ma'mer (ö. 152/769), İbn Cüreyc (ö. 150/767), Süfyan es-Sevri (ö. 161/777) ve İbn Uyeyne'ye (ö. 198/813) dayandığını tespit ettikten sonra, Abdürrezzak'ın bu kadar fazla malzemeyi, ya onların müstakil eserlerinden veya bazı parçalarından ya da hocaları olmasından dolayı onların derslerini dinlerken yazmış olabileceği ihtimalini ileri sürmektedir (s. 56-57). Müellif, Abdürrezzak'ın Süfyan es-Sevri'nin *el-Câmi' el-Kebîr, es-Sağîr* ve İbn Cüreyc'in *Kitâb es-Sünen* gibi günümüze kadar ulaşmayan bazı müstakil eserlerin tamamını olmasa bile bir kısmını kaynak olarak kullanmış olabileceğini bildirmektedir.

Ayrıca onun adı geçen eserleri, kendine mal ederek yeni bir sentez yapmış olabileceğinin de düşünülebileceğini ifade etmektedir (s. 66).

Üçüncü bölümde, İslam Hukuku'nun dayanaklarını, h. II/m. VIII. asrın ortalarına doğru Mekke'deki gelişimini altı kısım halinde incelemektedir ki burası da çalışmanın asıl konusunu oluşturmaktadır.

Motzki, burada Süfyan es-Sevri ve İbn Cüreyc'in söz konusu edilen eserlerinin İslam Hukuku'nun doğuşu ve gelişimi hakkında verdikleri bilgilerin değeri, bu materyalin ne kadar eskiliği, içeriği, nereden geldiği, haberin dış ve iç şekle ait ne gibi özellikler gösterdiği ve kendisinin meseleye bakışına dair ne tür sonuçlar elde edileceği gibi konuları ele almaktadır (s. 67). Söz konusu edilen problemlere cevap bulabilmek için kaynak değerlendirmesine gider. Buna da önce, Ata b. Ebi Rabah'la (ö. 115/733) başlayarak onun fihki bilgisini kavrayabilmek için *Musannef*'teki İbn Cüreyc kanalıyla gelen rivayetlerini incelemektedir. Bu rivayetlerin sahih kabul edilip edilemeyeceği veya ne kadar sahih oldukları sorununa karşı, Schacht'ın kullandığı kriterlerden daha objektif çözümler getirebilmek için problemi, "dış şekle ait sıhhat kriterleri" ve "iç şekle ait sıhhat kriterleri" şeklinde iki kriterle geniş bir şekilde ele almaktadır (s. 70-85).

Yazar, İbn Cüreyc'in *Musannef*'teki rivayetlerinin envanterini çıkartarak onun Ata b. Ebi Rabah'tan gelen rivayetlerinin yaklaşık %40 gibi büyük bir yekun teşkil ettiğini, ardından %7 ile Amr b. Dinar (126/744) ve diğerlerinin gelmekte olduğunu istatistik olarak ortaya koymuştur (s. 70-72).

Müellif, İbn Cüreyc'in Ata'nın ilmini yazılı mı yoksa sözlü mü (s. 87-95) aldığını ortaya koymak için onun *Musannef*'teki rivayetlerinin dökümünü çıkartmış ve onda İbn Cüreyc'e ait toplam 5250 rivayet tespit etmiştir. Bu rivayetlerin 2000 kadarınının Ata b. Ebi Rabah'tan ve kalan 3250 metnin ise 100-200 raviden nakledildiğini bildirmektedir. Bununla da kalmayan yazar, Ata rivayetlerinin yarısının *responsa*/soru-cevap ya da fetvaya cevap, diğer yarısının da *dicta*/imlâ yoluyla nakledildiğini haber vermektedir. Bu tespitten hareketle, İbn Cüreyc'in bu kadar hacimli ve homojen malzemeyi hafızasından ezbere nakletmesinin imkansızlığı sonucuna varmaktadır (s. 87). Ardından "İbn Cüreyc'in bir esere atfı" kısmında Abdürrezzak'ın da eserini yazılı bir metne dayandırmış olabileceği sonucunu çıkarmaktadır (s. 90).

Motzki, İbn Cüreyc'in Ata'dan *responsa*/soru-cevap ve *dicta*/imlâ yoluyla gelen rivayetlerinin kaynaklarını; Kur'an, Hz. Peygamber, ashab ve çağdaşlarına göre dağılımını ve oranlarını vererek yorumlamaktadır. Yazar, Ata'nın (ö. 115/733) kaynaklarından hareketle onun rivayetlerinde kullandığı senedlerinin geriye doğru takibi sonucu Schacht'ın isnad hakkındaki teorisinin temel dayanağının sarsılacağını ve zikredilen bilgilerin ilk iki asırdaki hadis-hukuk ilişkisini açıklayacak durumda olduğunu ortaya koymaktadır (s. 97-156). Eserin devamında Ata b. Ebi Rabah rivayetlerine uyguladığı bu metodu, müteakiben Amr b. Dinar ve İbn Cüreyc'in rivayetlerine de uygulamakta ve aynı sonuçları aldığını ifade etmektedir (s. 157-218). Müellif, çalışmasının başından beri olduğu gibi bu bölümde de ileri sürdüğü tezleri desteklemek için *Musannef*'ten pek çok örnek ve delil getirmektedir. Ardından ilk dönem Mekke fıkıh ekolünün gelişimini, Ata b. Ebi Rabah, Amr b. Dinar ve İbn Cüreyc'in biyografileri hakkında bilgi veren kaynakların ışığında inceleyerek kendi tezinin doğruluğunu bu açıdan da ortaya koymaya çalışmaktadır (s. 218-254).

Sonra bu üç fakihin katkıları ile fıkıhın Mekke'deki gelişimini kısaca anlatarak Mekke fıkıh ekolünün İbn Abbas ile başladığını vefatını müteakip *mevali*'den olan Ata b. Ebi Rabah

ve Mücahid ile diğer öğrencilerinin bu geleneği devam ettirdiklerini; sonra kıdemli Ata'ya ile birlikte genç Amr b. Dinar, Ebu'z-Zübeyr, İbn Ebi Necîh ve İbrahim b. Meysere'nin devam ettirdiklerini bildirmektedir. İbn Ebi Necîh'in vefatından sonra Ata ve Amr'ın yanında yetişmiş olan İbn Cüreyc bu medresenin gözde temsilcisi olmuştur. Topladığı rivayet malzemeleri ile Mekke fıkının ilk dönemlerine ışık tutarak Hz. Peygamberin oynadığı rolü ortaya koymuştur (s. 254-261).

Motzki çalışmasının son kısmında, fıkıh ekollerinin her birinin farklı özellikler gösterdiğini belirtir. Araştırmacıların bilimsel verilerin ortaya koyduğu esaslar ve İslam ilimlerinde kesin kabul görmüş bazı hükümlere doğru yönelmesi, en azından bu konularda sorular sorabilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Sonra İslam Hukuku'nun dayanakları hakkında Goldziher ve Schacht'ın tezlerinin yanlışlıklarını dört noktadan eleştirmektedir:

1-Goldziher ve Schacht'ın ilk İslam hukukçularının İslam Hukuku'nun oluşumunu, Kur'an, sünnet ve icmâ-ı ümmete dayandırma çabası içinde oldukları şeklindeki fikirlerini doğru bulduğunu söylemektedir. Ancak bu oluşumda sözü geçen temel kaynakların ikinci derecede rol oynadığı, diğer bir ifadeyle İslam Hukuku'nun temel kaynaklara dayanmadığı tarzındaki fikirlerinin ise tarihi gerçeklikle örtüşmediği gibi doğru da olmadığını belirtir. Delillerini sunar. Onların iddialarının aksine, İslam Hukuku'nun daha I. yüzyıldan itibaren Kur'an ve sünnete dayanmakta olduğunu belirtmektedir.

2-Schacht'ın Şafî'den önceki ilk iki nesil için sünnetin geçerli bir kural, Peygamberin sünnetinin de kendisine has bir uygulama, ashab ve tabiinden gelen rivayetlerin Peygamberden gelenlerden daha erken ve daha az sıhhatli olduğu şeklindeki çıkarsamalarını genel ve mutlak bulduğunu zikreden Motzki, Peygamber ve ashaba ait olan sahih rivayetlerin bizatihi kendilerinin bu yargıyı geçersiz kılacak deliller içerdiğini ve kaynak itibarıyla anonim "Yaşayan Sünnet" *faraziyesinin* bu formda elle tutulur bir yapı ortaya koyamayacağını bildirmektedir.

3-Müellif, İslam Hukuku'nun I. yüzyılda var olmadığı ve ihtiyaç hissedilmediği, hukukçular ve Emevî valileri tarafından oluşturulduğu düşüncesinin doğru olmadığını dile getirmektedir.

4-Günümüze kadar ulaşabilen Abdürrezzak'ın *Musannef'i* gibi ilk dönem kaynakların daha sonra derlenen eserlerle mukayesesi sonucu, akıllardaki Peygamberin hadislerinin nasıl geliştiği ve muttasıl isnatlarla nasıl aktarıldığı gibi pek çok soruya böylece cevap bulunabileceğini ifade etmektedir (s. 262-264).

Motzki, son söz olarak mevcut araştırmasında, umumiyetle erken dönem Mekke Hukuk Tarihi'nin yeniden nasıl oluşturulabileceği probleminin yanı sıra bu konuda ne tür kaynaklara ulaşılacağı, bu kaynakların doğruluğu/sıhhati, ifadelerinin delil teşkil edip etmeyeceğini de ortaya koymak olduğunu belirtmektedir. Ayrıca araştırmacıların önce, evlenme, boşanma, oruç, hacc ve benzeri muayyen konuların bütünlüğü içerisinde bu kabilden hazırlık çalışmaları yaptıktan sonra Mekke fıkıh ekolünün kendi içindeki gelişimi hakkında anlamlı sorular yöneltebileceğini vurgulamaktadır (s. 265).